

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: sneghana28@gmail.com

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ І МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ НА УРОКАХ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Рання юність – найбільш сенситивний період у розвитку усіх якостей особистості. Адекватне формування моральних й естетичних цінностей є фундаментом і обов'язковою умовою задоволення актуальної для учнів старшокласників потреби у спілкуванні, самовираженні й самопізнанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню широкого кола проблем підліткового і юнацького віку присвячені праці багатьох вітчизняних і закордонних учених, серед них: В.Афанасьєв, Л.Божович, П.Гальперін, Й.Кон, А.Леонтьєв, А.Макаренко, М.Мід, Ж.Піаже, Т.Павлової, В.Сухомлинського, Д.Фельдштейна й інших.

Дослідженню проблем формування моральних ідеалів особистості, розвитку мотивації до самовдосконалення присвячені праці

К.Абульханової-Славської, В.Асєєва, Л.Анциферова, В.Бочарової, Л.Виготського, А.Запорожець, А.Петровський, С.Рубінштейн, Д.Ельконін та інших. Найбільш плідно проблеми формування моралі вивчали В.Слободчиков та Л.Божович, які заклали основи для здійснення педагогічного аналізу процесу формування моральних цінностей старшокласників. Ті ж самі науковці торкалися й питань формування позитивних моральних ідеалів в процесі спілкування з мистецтвом на уроках з відповідних шкільних дисциплін.

Окрім цього, у дослідженнях видатних педагогів і психологів неодноразово наголошується, що період шкільного навчання, зокрема йдеться про середні і старші класи є найбільш сприятливим для формування естетичних ідеалів і художньої культури особистості. Учені Т.Аболіна, Н.Бібік, В.Бутенко, М.Верб, Л.Виготський, О.Запорожець, І.Зязюн, Л.Масол, О.Рудницька, Л.Печко, Ю.Фохт-

Бабушкін, А.Щербо у своїх працях розкривають різні аспекти художнього, естетичного, морального виховання засобами мистецьких дисциплін в процесі шкільного навчання. Практика свідчить, що звернення до мистецтва, особливо у шкільному віці, є одним із найбільш значущих чинників, необхідних для створення атмосфери взаєморозуміння і самопізнання у стосунках особистості з оточуючим світом. Так, дослідження Л.Божович, І.Кона, К.Поліванової, П.Якобсона та інших довели, що під час спілкування дитини із творами мистецтва, відбувається синтез інтелектуально-пізнавальної та емоційно-чуттєвої сфери.

Метою статті є вивчення умов за яких повинно відбуватися формування естетичних і моральних цінностей в учнів-старшокласників на уроках художньої культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Український педагогічний словник визначає: «Освіта – духовне обличчя людини, яке складається під впливом оральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини» [3, с. 241]. Доведено, що стійке формування моральних, а також й естетичних цінностей відбувається продуктивно й цілеспрямовано в особливому освітньому середовищі занять, котре впливає на виховання особистості, яка свідомо освоює основи культури. Результатом такої діяльності є формування здатності людини до соціалізації в умовах сучасного суспільства. Видатні педагоги й психологи вважають, що будь-яка дитина сприймає себе центром навколишнього середовища у якому вона перебуває. Так, Л.С.Виготський називав середовище «справжнім важелем виховного процесу». Згодом у 80-х роках минулого століття у педагогічній науці з'явився напрям, метою якого було розробити принципи й засоби використання всього комплексу виховних можливостей середовища в особистісному розвитку.

Обґрунтування такого підходу є у наукових дослідженнях А.Куракіна, Х.Лійметса, Ю.Мануйлова, Л.Мещерякової, Л.Новікової, Т.Селіванової й інших. На думку Ю.Мануйлова, саме середовище й спосіб життя повинні олюднювати й окультурювати людську природу, пробуджувати прагнення до самовдосконалення, бажання удосконалювати свою фізичну, душевну й духовну сферу, особистісні якості, розумові, художні й комунікативні здатності тощо. Отже, послідовна дія середовища родини, дошкільних дитячих закладів, а згодом школи повинно прищепити у дитини бажання зосередитися на вольових аспектах самодослідження, саморозвитку, самоосвіти й

самовиховання, прагнення до удосконалення своєї природи.

Отже, освітнє середовище – це середовище, у якому здійснюється трансляція наступності культури, насамперед національної, змістовне наповнення якої може відбивати досягнення загальноукраїнської, місцевої регіональної, а також й світової культури, що містить у собі не тільки досвід минулого, а також і його сучасне переосмислення. Створення такого середовища в школі потребує повноцінного включення у навчально-виховний процес тих засобів і можливостей, якими повинен володіти як педагогічний колектив, так і суспільство в цілому. Адже суспільство потребує від освітян формування особистості, адекватної його вимогам.

На відміну від освітнього середовища, естетичне середовище є «...просторово-часовим, змістовно-культурним, педагогічно функціонуючим полем, що володіє певним зовнішнім, предметно матеріальним і конструкційним виглядом, має естетичні характеристики, а також володіє естетичною атмосферою» [7, с. 15].

Таке середовище стимулює пошук і вироблення власних естетичних і моральних цінностей, а не тільки прийняття готових рішень і моральних установок. Формування естетичних і моральних цінностей на уроках художньої культури проходить у кілька етапів (зародження мотивів, апробація самостійних проєктів, закріплення знань і вироблення основних уявлень про естетичні і моральні цінності), які включають розроблені автором педагогічні ситуації. Таким чином, естетичне середовище вибудовується на вищевказаних етапах в ході безпосередніх занять.

Зокрема, нами були розроблені педагогічні ситуації, які є найбільш ефективними з огляду на те, що їх рекомендується створювати на уроках художньої культури: стимулювання активності учнів у процесі самопізнання; рефлексії особистісних і творчих проявів; вироблення власних творчих стратегій створення тих чи інших проєктів; освоєння власної естетичної моральної позиції; самостійної інтерпретації матеріалу в ході дискусій.

Відзначимо, що трансляція естетичних і особливо моральних цінностей сприймається юнаками тільки від такого вчителя, що відрізняється принциповістю, професіоналізмом, глибоким знанням предмета, справедливістю в оцінках, відповідністю моральним правилам в особистому житті тощо. Проведене анкетування в старших класах шкіл м. Кропивницького виявило, що старшокласники досить критично ставляться до педагогів, відзначають відсутність щирості, двоєдушності у їхній поведінці, нетерпимість до критики й невміння організувати конструктивну дискусію.

Про наявність контакту із учителем художньої культури заявили лише 30% опитаних. Отже, перед педагогом, що працює із старшокласниками, стоять складні завдання, вирішення яких вимагає постійного підвищення рівня професійної майстерності, зусиль по вдосконалюванню власних знань, формування навичок організатора дискусій тощо. Іншою найважливішою умовою формування естетичних і моральних цінностей є підтримка самостійної художньо-творчої й дослідницької діяльності юнаків.

У ході такої діяльності учні розкривають для себе основні позиції, необхідні для знаходження стійкої системи цінностей, вершиною якої є цінності моральні й естетичні. Серед таких позицій можемо визначити: прагнення до більш глибокого розуміння власного призначення й змісту життя взагалі; усвідомлення найбільш яскравих індивідуальних здібностей, інтересів, життєвих переваг; розвиток здатності до взаємодії з іншими людьми; оволодіння знаннями, уміннями й навичками, що дозволяють юнакові найбільше повно сформувані власні естетичні й моральні цінності; розвиток здатності до цілеспрямованих і ефективних вольових зусиль, необхідних для самовдосконалення й повноцінної самореалізації на всіх етапах життєвого шляху.

Досвід показує, що старшокласники, які беруть участь у творчій дослідницькій діяльності більш глибоко розкриваються на заняттях: вони готові давати усвідомлене естетичне судження, оцінювати точку зору інших більш адекватно. Звичайно, на початку занять учні виконують завдання під керівництвом педагога, що не вимагає активної творчої взаємодії між ними. Але на наступних етапах учні повинні більш активно проявляти себе у творчій діяльності, колективно обговорювати результати індивідуальної й групової роботи тощо. Зміст творчих завдань підібраних вчителем повинен перетворювати моральну проблему в емоційне ставлення учнів.

Важливими напрямками прилучення юнаків до вітчизняної й світової художньої культури є емоційне насичення, розвиток «чуттєвого» сприйняття світу художніх творів. Відповідно до ідей психолога, спеціаліста у галузі почуттів і емоцій П.Якобсона, емоційні процеси являють собою «відбиття в мозку людини її реальних стосунків» [9, с. 361]. Крім того, емоції, відбиваючи реакції суб'єкта на навколишню дійсність, виконують оцінну функцію в пізнанні: «У процесі пізнання суб'єкт, з одного боку, відбиває предмети і явища такими, які вони є в природних стосунках і зв'язках, з іншого боку, він оцінює ці явища з погляду своїх потреб і установок» [2, с. 109].

Зважаючи на вказане, в процесі формування

естетичних і моральних ідеалів у дітей старшого віку важливо враховувати той факт, що розвиток емоцій визначає рівень емпатії як здатності розуміти й цінувати почуття інших людей, ділити свої переживання із близькими, співпереживати героям творів мистецтва. Таким чином, виконуючи творчі й дослідницькі завдання, учні вчаться адекватно виражати переживання, виробляють власну позицію, породжують особистісно значущий зміст в ситуації вибору.

За допомогою співпереживання старшокласники шукають у мистецтві відповідність собі, власному досвіду, хвилюванням. Коли така відповідність існує, то співпереживання герою і автору зливається з відстороненим співпереживанням самому собі. Таке співпереживання, отримане внаслідок спілкування з художніми образами, дає значний емоційний ефект.

Під час перебування студентів мистецького факультету КДПУ імені В.Винниченка на педагогічній практиці, ми намагалися давати учням якомога більше творчих завдань пошукового характеру на уроках художньої культури. Серед них театральні драматизації, занурення в епоху, знаходження додаткової інформації про той чи інший твір з метою поглибленого сприйняття його художнього образу тощо. Аналізуючи виконання цих завдань, ми дійшли до висновку, що у висловлюваннях юнаків багато точних спостережень, порівнянь, співставлення художніх образів із особистими переживаннями. Таке проникнення у твір мистецтва дозволяє надалі звертатися до накопичених думок і почуттів, сформувані власний естетичний досвід, що складається із сукупності естетичного відбиття, вираження, узагальнення, відкриття, сприймання.

Принципово важливою педагогічною умовою формування естетичних і моральних цінностей є також реалізація положення про розкріпачення учнів, зняття в них психологічної напруги перед відповіддю, розвиток самостійності й сміливості в обґрунтуванні власних естетичних суджень. Для налагодження сприятливої психологічної атмосфери в учнівському колективі нами була апробована система спеціальних завдань:

– дослідницького характеру, які пов'язані із процесом освоєння знань про художню культуру, місце естетичних і моральних цінностей, вивчення різних естетичних концепцій; знаходженням своїх варіантів інтерпретації творів мистецтва, зіставленням різних точок зору на них; пошуком свого самостійного аргументованого естетичного судження; виділенням індивідуального стилю автора й стилю епохи;

– пов'язаних із самостійною творчістю учнів-старшокласників, з імпровізаціями у різних

видах мистецтва – театральними драматизаціями, колірними композиціями, музичними творами. Такі завдання передбачають створення самостійних мистецьких творів на основі заданих параметрів; осмислення й створення своїх сюжетів; знаходження закономірностей у мистецтві; вираження в символі того або іншого явища. У старшому віці особливо важливі самостійні творчі проекти, їхнє обґрунтування; вивчення історичних закономірностей; формування вміння виразити й осмислити власну думку тощо.

Означена система завдань є частиною загального напрямку по реалізації навчальних програм, методик, технологій, спрямованих на формування естетичних і моральних цінностей учнів на заняттях художньої культури. Аналіз педагогічної роботи показав, що ще однією ефективною умовою формування естетичних і моральних цінностей є використання на заняттях педагогічного механізму «оцінка-вибір», що включає значне збагачення знань, вражень, естетичного й культурного досвіду старшокласників, дозволяє їм сформулювати обмірковане естетичне судження. Це приводить до усвідомлення власної позиції, що дозволяє створити особистісну установку на певний ідеал.

Представник класичної естетики, відомий чеський теоретик мистецтва Я.Мукаржовський відзначав, що «хоча естетична цінність постійно коливається, художня творчість завжди зберігає характер упертих пошуків досконалості. Без цієї риси розвиток мистецтва був би потоком без певного напрямку й змісту» [5, с. 171–186]. Таким чином, формування стійких естетичних суджень дозволяє більш вільно орієнтуватися у світі мистецтва, розрізняти справжнє і фальшиве тощо. Крім того, використання на заняттях педагогічного механізму «оцінка-вибір» сприяє активізації процесу самопізнання юнаків. З позицій психології, самопізнання є як суто психічним, так і міжособистісним процесом. Це означає, що в процесі самопізнання людина вивчає не тільки саму себе, свої можливості, але й якості інших: батьків, вчителів, однолітків. Все це ще раз акцентує увагу педагога на необхідності організації навчального діалогу.

Очевидно, що культура середовища, у якій щодня знаходиться учень, і його власна особистісна культура є тісно взаємозалежними феноменами. У процесі формування естетичних і моральних цінностей вплив середовища справляє надзвичайний вплив на загальноосвітній, духовний, світоглядний і соціальний рівень розвитку особистості, формуючи поведінкову лінію стосовно навколишнього світу. Цей процес є складним, тому що він пов'язаний з наявністю проблемних ситуацій, які можна вирішувати тільки за допомогою активної зміни умов. Важливо, щоб вибір, зроблений

старшокласником був вибором ціннісним, а не таким, що навпаки заперечує встановлені суспільством позитивні цінності.

Психологічні дослідження доводять, що на процес самопізнання й особистісного становлення учнів юнацького віку значний вплив справляють дорослі, які відрізняються певною харизмою, особливими волевовими якостями, інтелектом, професійним виконанням своєї діяльності тощо. Такі якості є особливо значущими для особистості в ранній юності у зв'язку з вирішенням проблеми життєвого самовизначення й вступом у самостійне життя. Із цим ми зв'язуємо підвищену сенситивність юнаків обох статей до прояву цих якостей у значущих для них дорослих з кола найближчого спілкування. Таким чином, співтовариство дорослих є для старшокласників тим культурним середовищем, у якому вони знаходять еталонні уявлення, що стають одним з фундаментів системи естетичних і моральних цінностей.

Особлива увага повинна приділятися роботі з батьками, що торкається питань сімейного мікроклімату, відносин батьків до дитини, особливостей існуючих у родині естетичних і моральних цінностей, їхньої системи ідеалів. У процесі роботи з небайдужими батьками були сформульовані рекомендації з формування естетичних і моральних цінностей старшокласників, із проблем освоєння надбань світової й вітчизняної художньої культури. Шкільний педагогічний колектив повинен надавати необхідну батькам допомогу в усвідомленні індивідуальних особливостей того чи іншого дитячого віку, його особливостей, розкривати ідеї безумовного й безоцінного прийняття особистості, надання підтримки в подоланні життєвих труднощів; стимулювання задоволення позитивних естетичних потреб і інтересів тощо. Якщо така робота по налагодженню співробітництва дорослих є систематичною, багато питань щодо девіантної поведінки школярів, неадекватних й навіть брутальних вчинків, поганої успішності будуть вирішуватися з більшою легкістю.

Висновки та подальші перспективи розвідок напрямку. Отже, у цілому нами було доведено, що серед педагогічних умов, що дозволяють ефективно здійснювати процес формування естетичних і моральних цінностей на уроках художньої культури в старших класах загальноосвітньої школи, можна виокремити наступні:

- гуманістичне виховне середовище, що активно впливає на учнів юнацького віку;
- самостійна художньо-творча діяльність учнів, що пов'язана із змістом навчального предмета «Художня культура»;
- реалізація навчальних програм, методик, технологій, творчих завдань, спрямованих на

формування естетичних і моральних цінностей учнів на уроках художньої культури;

– створення співтовариства усього колективу вчителів, учнів і батьків;

– застосування на уроках педагогічного механізму «оцінка-вибір».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бакушинский А.В. Художественное творчество и воспитание / А.В. Бакушинский. – М., – 1925. – 240 с.

2. Батурина Г.И. Эмоции и чувства как специфическая форма отражения действительности / Г.И.Батурина. – Иваново, 1973. – 411с.

3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К., 1997. – 376 с.

4. Масол Л.М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх закладах / Л.М. Масол // Педагогічна газета. – 2001. – №12. – С. 2.

5. Мукаржовский Ян. Исследования по эстетике и теории искусства / Ян Мукаржовский. –М., 1994. – 606 с.

6. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений / Н.Н. Обозов. – К., 1990. – 191 с.

7. Печко Л.П. Основные характеристики эстетико-педагогической среды школы, урока, класса / Л.М. Печко // Эстетическая среда и развитие культуры личности. Вып. 2. – М. – Луганск, 2000. – С. 5–19.

8. Художня культура (8-11 класи). Програма для загальноосвітніх навчальних закладів України – Тернопіль, 2001. – 48 с.

9. Якобсон П.М. Изучение чувств у детей и подростков / П.М. Якобсон. –М., 1961. – 250 с.

BIBLIOGRAFIYA

1. Bakushynskyy A.V. Khudozhestvennoe tvorchestvo y vospytanye / A.V. Bakushynskyy. – М., 1925. – 240 s.

2. Baturyna H.Y. Emotsyy y chuvstva kak spetsyfycheskaya forma otrazhenyya deystvytel'nosty / H.Y.Baturyna. - Yvanovo, 1973. – 411 s.

3. Honcharenko S. Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk / S. Honcharenko. – К., 1997. – 376 s.

4. Masol L.M. Kontseptsiya khudozhn'o-estetychnoho vykhovannya uchniv u zahal'noosvitnikh zakladakh / L.M. Masol // Pedahohichna hazeta. – 2001. – S. 2. №12. –

5. Mukarzhovskyy Yan. Yssledovanyya po estetyke y teoryy yskusstva / Yan Mukarzhovskyy. – М., 1994. – 606 s.

6. Obozov N.N. Psykholohyya mezhlychnostnikh otnoshenyy / N.N. Obozov. – К., 1990. – 191 s.

7. Pechko L.P. Osnovnie kharakterystyky estetyko-pedahohycheskoy sredi shkoli, uroka, klassa / L.M. Pechko // Estetycheskaya sreda y razvytye kul'turi lychnosty. Vip. 2. – М. – Luhansk, 2000. – S. 5–19.

8. Khudozhnya kul'tura (8-11 klasy). Prohrama dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv Ukrayiny – Ternopil', 2001. – 48 s.

9. Yakobson P.M. Yzuchenye chuvstv u detey y podrostkov / P.M. Yakobson. – М., 1961. – 250 s.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kurkina Snizhana Vitaliyivna – Candidate of Pedagogic Sciences, Assistant Professor Kirovograd Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

Circle of scientific interests: improving the educational process at higher and elementary schools by means of artistic disciplines, history of domestic and foreign pedagogy.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Куркіна Сніжана Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін КДПУ імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: удосконалення навчально-виховного процесу у вищій та початковій школі засобами мистецьких дисциплін, історія вітчизняної та зарубіжної педагогіки.